

УДК 37.037

ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА ЯК ПОКАЗНИК БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

В.А. Яковлєва

У статті досліджується проблема соціального сирітства, його причини. Проаналізовано стан сучасного соціального сирітства у м. Кривий Ріг та визначено шляхи подолання наслідків соціального сирітства.

Ключові слова: сирітство, соціальне сирітство, діти вулиці, сім'я, виховання.

Соціальне становище та самопочуття молоді є показником соціального успіху суспільства та насамперед залежить від можливостей реалізації потенціалу молодого покоління і задоволення потреб різних груп молоді в різних сферах життя.

Становлення України як Самостійної і Незалежної держави характеризується суперечливістю проходження економічних та політичних процесів. Недостатня кількість робочих місць змушує батьків залишати дітей на самовільне виховання, аби задовольнити усі «примхи» та забезпечити дітям належний рівень освіти... Ситуація, що склалася у суспільстві, породила нове явище — соціальне сирітство, обумовлене ухилянням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Соціальні сироти — це особлива соціально-демографічна група дітей, які, внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин, залишилися сиротами при живих батьках...

Батьки забувають, що дитині необхідні не лише матеріальне забезпечення та блага, але й батьківське тепло, порада та підтримка. Зниження цінностей сім'ї, відповідальності батьків за виховання дітей, порушення прав дітей, зниження виховного потенціалу системи освіти породжує бездоглядність дітей, що тягне за собою низку негативних

чинників, які залишають негативний відбиток на все наступне життя малого громадянина. Дитинство - найважливіший, самобутній і неповторний період у становленні особистості. Саме у цей період людина потребує найбільшої уваги і захисту. Від ставлення до дітей, розуміння їх проблем, інтересів та потреб, стану охорони дитинства залежить доля кожної дитини.

Причини, через які діти залишаються без батьківської опіки найрізноманітніші, але наслідок один – дитина позбувається права на сімейне виховання. Сьогодні, на жаль, можна стверджувати, що соціальне сирітство є глобальною проблемою в українському суспільстві. Ускладнює ситуацію з дітьми-сиротами і прогресуюча тенденція до порушення структури сім'ї, погіршення виховної роботи з дітьми та батьками. Незважаючи на активні радикальні зрушення у глобальному процесі виховання підростаючого покоління, в Україні концепція суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, практично не зазнає змін. Як і раніше, для таких дітей основним шляхом влаштування їх долі залишається інтернатна система утримання та виховання. Нажаль, людство не знайшло ніяких форм догляду за дитиною, які змогли б замінити батьківську турботу та сімейне оточення.

Загальновідомо, що державна система опіки та піклування в Україні не відповідає реаліям сьогодення та не забезпечує в повному обсязі гарантії прав дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини.

Очевидно, що набагато легше попередити проблему, ніж вирішувати її. Тому доцільним є здійснення профілактики соціального сирітства в сім'ї. Це потребує як системного дослідження цього феномена, передумов та негативних чинників, що впливають на його появу, так і дослідження проблеми сімейного виховання. Говорячи про важливість останнього, М. Карамзін справедливо зазначав: „Без хороших батьків немає хорошого виховання, незважаючи на всі школи, інститути й пансіони” [2; 21]. Проблема соціального становлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, постала перед психолого-педагогічною наукою досить гостро. Не випадково у наукових статтях і працях багатьох авторів (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець, Н. Іванова, Н. Комарова, Є. Рибінський) порушуються питання про вимоги щодо створення умов соціалізації таких дітей. Окремі аспекти соціального становлення дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблялися багатьма вченими. Так, на

підставі аналізу психодіагностики і педагогічних досліджень визначалися особистісні якості дітей (М. Моралова, І. Дубровіна, А. Прихожан). Проблемам сирітства, причинам зростання соціального сирітства та соціальним наслідкам позбавлення дітей батьківської опіки присвячені праці вітчизняних і російських вчених (С. Воскобойнікової, Б. Кобзаря, А. Ліханова, Н. Міщенко, А. Нечаєвої, С. Рибінського, О. Шишко).

Але потребують додаткового дослідження причини виникнення соціального сирітства.

Під сирітством найчастіше розуміють соціальне явище, зумовлене наявністю у суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без піклування батьків внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісно відсутніми [3; 8].

Близьким до поняття сирітства є соціальне сирітство – соціальне явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини [4; 11]. Отже, поняття сирітства охоплює як категорію дітей-сиріт, так і соціальних сиріт, а відтак можемо стверджувати, що поняття соціального сирітства є відповідно вужчим за поняття сирітства в цілому.

Загально прийнято вважати дітьми-сиротами дітей у віці до 18 років, у яких померли обоє або один із батьків. У той же час соціальні сироти – це діти, що мають біологічних батьків, але вони з певних причин не займаються вихованням дитини і не піклуються про неї. У цьому випадку турботу про дітей також бере на себе суспільство і держава [5].

Однак жоден державний заклад не може в повній мірі замінити дитині сім'ю. Ще з прадавніх часів люди усвідомлювали значущість сім'ї для всебічного розвитку дитини. На сьогоднішній день існує безліч експлікацій цього поняття. Найпростіше визначення характеризує сім'ю як групу людей, що люблять один одного, або ж групу осіб, що мають загальних предків, або проживаючих разом [6; 15].

Проте таке визначення не розкриває усіх сторін цього феномена. Більш докладне визначення пропонує енциклопедична література. Так, у „Філософському словнику читаємо: „Сім'я – вид соціальної спільності, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках, тобто на багатобічних відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами, що

живуть разом і ведуть загальне господарство” [7; 349]. Сім’ю можна розглядати як певну систему, якій притаманні деякі особливості. Зокрема, І. Козубовська та В. Керецман виділяють такі:

1) це гомеостатична система, тобто стійкий баланс відносин у ній має тенденцію до самовідновлення після порушень, викликаних змінами структури сім’ї (народженням дитини чи, навпаки, смертю одного із членів, хворобою), зовнішніми причинами тощо. Це зумовлює, з одного боку, рідкісну стійкість сім’ї, її здатність „заліковувати рани”. З іншого боку, це зумовлює труднощі впливу на сім’ю: наприклад, особи, що вилікувались від алкоголізму, іноді підштовхуються до рецидиву саме сімейним оточенням, яке звикло існувати в умовах перманентної алкогольної кризи і по-іншому жити не вміє;

2) це закрита система. Її життя проходить поза нашими очима, воно приховане від спостереження. Тому висновки можна робити лише за другорядними ознаками, а істинна причина сімейної дисгармонії усвідомлення її членами сім’ї можуть не співпадати. Або ж первинна проблема, яку вони усвідомлюють як тривожну і на підставі якої звертаються за допомогою, може бути тільки похідною від справжньої причини [8].

Однак виховання дітей в сім’ї не завжди має успішний характер, що, в свою чергу, призводить до поширення соціального сирітства. Вчені називають багато причин виникнення соціального сирітства. Зважаючи на це, доцільною видається їх класифікація. Виходячи з того, що середовищем появи соціальних сиріт є сім’я, класифікацію причин виникнення соціального сирітства доцільно проводити, на нашу думку, за двома критеріями. До першої групи слід віднести фактори, що здійснюють зовнішній негативний вплив на сім’ю, а до другої – внутрішні негативні чинники, що можуть з’явитися в середовищі сім’ї, в тому числі і внаслідок впливу зовнішніх факторів.

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства обумовлені соціально-економічними умовами, що складаються в державі. Для них є характерними такі ознаки, як об’єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин слід віднести інфляцію, безробіття, економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти, злочинні акти тощо. Більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього життя, майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання дітей

житлових умовах. Сьогоднішні несприятливі соціально-економічні умови в Україні негативно впливають на стабільність навіть благополучних сімей. Погіршення матеріально-побутових умов, зубожіння, втрата роботи тощо викликають у людей почуття незахищеності, страху перед майбутнім. Все це призводить до наростання напруги в сім'ї, негативно позначається на вихованні дітей [13].

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Для них є характерними такі основні ознаки, як суб'єктивність виникнення і існування та залежність від зовнішніх негативних факторів. Їх поява здебільшого обумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Проте і зовнішні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, безробіття тощо) часто стають каталізаторами негативних процесів всередині сім'ї. До таких причин відносять позашлюбне народження дитини, відмову від новонароджених немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знущання з боку батьків, поширення алкоголізму, наркоманії, ув'язнення батьків, а також неповну сім'ю, стан морально-психологічного клімату тощо.

Не раз можна почути про особливу важкість виховання. Насправді, якщо діяти педагогічно правильно, то ніяких особливих труднощів не буде. Робити правильно – означає уникати педагогічних промахів.

Серед них можемо виділити такі:

1. Мікроклімат здорових стосунків між усіма членами родини.

Це, насамперед, правильна організація сімейного життя, яка складається з культури побуту, діяльності, спілкування. Це повага, доброзичливість у відносинах, що стосується усіх членів родини. А найперше – любов. В. Сухомлинський писав: „Людину ми створюємо любов'ю – любов'ю батька до матері, матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу та гідність людини. Прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де батько й мати по-справжньому люблять одне одного і в той же час люблять і поважають людей” [17; 436].

Отже, якщо дитина з ранніх років є свідком справжньої людської любові і поваги, то цей кращий зразок моральності вона бере за основу свого майбутнього сімейного життя.

2. Приклад батьків.

Вирішальну роль у сімейному вихованні має поведінка дорослих. А. Макаренко з цього приводу зазначав: „Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, повчаєте чи караєте її. Ви виховуєте її в кожен момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте чисумуєте, читаєте газету – все це має для дитини велике значення” [18; 108]. Тому вимогливість і контроль за кожним своїм кроком мають бути основними у житті батьків, оскільки неможливо сформувати повноцінну особистість, не даючи їй позитивного прикладу для наслідування.

Тільки особистість може впливати на особистість, тільки характером можна формувати характер. І лише у тому випадку, коли особистий приклад батьків є джерелом позитивної інформації для дітей та викликає адекватну реакцію, можна сподіватися на успіх.

3. Авторитет батьків.

Авторитет повинен бути істинним, щирим, базуватись на правильній організації сімейного життя. Він залежить від багатьох умов, однією з яких є правильне, уміле використання батьківської влади. Під цим поняттям А. Макаренко розуміє право і можливість батьків підкоряти своїй волі дітей, право встановлювати свої, умовлені життям конкретної сім'ї, вимоги. Це правозакріплене законодавством, що покладає на батьків відповідальність за виховання дітей [19; 154].

4. Достатній рівень педагогічної культури батьків.

Це перш за все педагогічні знання, педагогічні здібності, які допомагають глибше розуміти потреби дитини, усвідомлювати шляхи впливу на неї, реально оцінювати ту чи іншу ситуацію.

Однак сучасні батьки гостро відчують брак педагогічних знань, потребують соціальних консультацій та керівництва з боку психологів та соціальних педагогів.

Найважливішою педагогічною здібністю батьків є вміння належно організувати комунікативну діяльність, налагоджувати внутрішньосімейні взаємини і, найголовніше, встановлювати правильні стосунки з дітьми. „Взаємини батьків між собою та їх ставлення до дітей – незамінна практична школа батьківства й материнства для підростаючого покоління” – зазначав М. Стельмахович у своїй праці „Теорія і практика українського національного виховання” [10; 152].

Не менш важливою є здатність дорослих дотримуватись принципу єдності вимог до дитини.

Нехтування цього принципу в практиці сімейного виховання, як правило, відразу дає очевидний негативний результат.

5. Усвідомлення батьками відповідальності перед суспільством за виховання дитини.

З цього приводу А. Макаренко зазначав: „Виховання дітей – найважливіша галузь нашого життя. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, це – наша провина перед іншими людьми, перед усією країною” [20; 335]. Батьки повинні усвідомлювати, що вони виконують важливу соціальну роль – виховують майбутніх громадян, і кожна повноцінна родина є фундаментом здорового суспільства.

Підсумовуючи причини виникнення соціального сирітства, зазначимо, що усі вони мають соціальний характер. Феномен сирітства має неабиякі юридичні наслідки – порушується конституційне право дитини на сімейне виховання та батьківське піклування, а це є порушенням одного з базових прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини [21; 6].

Проте основною причиною наявності соціальних сиріт є вплив сім'ї та брак сімейного виховання, що завдає шкоду психічному здоров'ю дітей.

На жаль, сьогодні існують негативні тенденції зменшення ролі сім'ї у вихованні дітей, зростає кількість батьків, які взагалі не виконують своїх обов'язків стосовно дітей. Отже, подбати про таких дітей має сама держава.

Незважаючи на зусилля, що докладає держава до створення належних умов для виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, залишається ще багато нерозв'язаних проблем, які потребують окремого дослідження.

Література

1. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: Навч. метод. посіб. / Авт. кол.: Л.С. Волинець, А.Й. Капська, Н.М. Комарова, І.В. Пеша, Г.М. Бевз та ін. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2000. – 127 с.

2. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського

підкування / Авт. кол.: Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко, І.Б. Іванова, ІВ. Пеша. –К., 1998. –120 с.

3. Соціальна педагогіка: Курс лекцій / Під заг. ред. М.А. Галагузової. –М., 2000. –416 с.

4. Философский словарь // Под ред. В.И. Щербинина. –М.: Наука, 2000.-234с.

5. Козубовська ІВ., Керецман В.Ю. Вплив сім'ї на формування особистості//<http://www.quarterly.uz.ua/3/4.html>.

6. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. – Івано-Франківськ, 1996. –354 с.

7. Про освіту: Закон України від 4 червня 1991 р. // ВВРУ. –1991. –№ 34. –Ст. 451.

8. Соціальна робота з сім'єю, дітьми та молоддю: Навчальні матеріали. –К., 2009. –С. 10-11.

9. Макаренко А.С. О воспитании в семье. –М.: Учпедгиз, 1955. –320 с. 1988. –486 с.

10. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Зб. док. –К.: АТ Столиця, 1998. –Ч. I. –248 с.

В статье исследуется проблема социального сиротства, его причины. Проанализировано состояние современного социального сиротства в г. Кривой Рог определить пути преодоления последствий социального сиротства.

Ключевые слова: сиротство, социальное сиротство, дети улицы, семья, воспитание.

The problem of social orphanhood and its reasons are investigated in the article. The state of modern social orphanhood in Kryvyi Rih is analyzed and the ways of its consequences overcoming are revealed.

Keywords: orphanhood, social orphanhood, street children, family, upbringing.

Яковлєва Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики трудового навчання Криворізького національного університету, докторант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Кривий ріг, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук професор В.М.Алфімов

